

5. ΤΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ, Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Ο ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ὁ νέος ἑλληνισμὸς θὰ ἔχη τὸ βαρὺ ἔργο νὰ συνθέσῃ ὅ,τι καλὸ θὰ φέρουν οἱ καιροὶ τοῦτοι τῆς θύελλας μὲ τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς παραδόσεώς του. Ἔτσι μόνον θὰ μπορέσῃ ἡ Ἑλλάδα νὰ τεντώσῃ ξανά τὸ πνευματικὸ της τόξο καὶ μὲ τὸν καιρὸ ν' ἀρχίσῃ νὰ ρίχνῃ καὶ τὰ βέλη της. Ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἔχει πνευματικὴ μοῖρα, δὲν εἶναι μόνον πεποίθησις ὄλων ἐκείνων τῶν γνωστικῶν μαστόρων, ποὺ ἀνοιξαν τὰ θεμέλια καὶ ἔβαλαν τὰ πρῶτα δυναμάρια τῆς νέας πνευματικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς γενεᾶς. Ἡ πνευματικὴ ὄμως ἀρπύνη εἶναι ζήτημα μεγάλων ἐσωτερικῶν ὤδίνων ἐνὸς τόπου, ποὺ ἡ ἀνάκλασή τους νὰ σκορπίζεται σ' ὅλη τὴ λαϊκὴ πραγματικότητα. Ἡ εἰσαγωγὴ κινητῶν ἐννοιῶν ἀπ' ἔξω καὶ τὰ τρεχούμενα διαβάσματα τῆς κοινῆς γλωσσομάθειας δὲν δημιουργοῦν πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἱκανοποιοῦν μονάχα τὴν περιέργειαν. Ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία καὶ ὅλα τ' ἄλλα ἔργα τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἀναιμικὰ καὶ ἀπλῆρα τρυφεράδια τῆς κλειστῆς καλλιέργειας τοῦ θερμοκηπίου, ἀλλὰ εὐχυμα καὶ ροδαλὰ πλάσματα τοῦ ἡλιακοῦ φωτός καὶ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀνέμων ποὺ πνέουν μέσ' ἀπ' ὅλη τὴ λαϊκὴ πραγματικότητα. Ὅλοι τοῦτοι οἱ καρποὶ, ὅπου ὠρίμασαν, ἀνάπιναν τοὺς χυμούς των ἀπὸ τὶς φλέβες τῆς λαϊκῆς ὀλότητος· ἐκεῖ ὑπάρχουν καὶ οἱ μητέρες ιδέες, οἱ ἀκίνητες ἐννοιες κάθε λαοῦ, βάσεις γιὰ κάθε του δημιουργία καὶ ἀμετάδοτες σ' ἄλλον λαό.

Ἡ καλὴ τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ ν' ἀνανεώσῃ ἀδιάκοπα τὴν πνευματικότητά του ἔχει μία τῆς αἰτία σ' αὐτὸ τὸ γεγονός, ὅτι δηλαδὴ τὸ πνεῦμα στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε πάντα ἀπόσταγμα ὅλης τῆς λαϊκῆς πείρας καὶ ὄχι μᾶς κλειστῆς τάξης. Μόνον ἐφ' ὅσον ἐκεῖνοι ποὺ ἐργάζονται γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μοχθήσουν νὰ ἐκφράσουν ὅ,τι κρατεῖ δυνάμει μέσα της ἡ λαϊκὴ ὀλότης καὶ τοῦτο νὰ ὑψώσουν σὲ ἰδανικὲς μορφές, τότε μόνον προετοιμάζουν τὴν μακρυνὴ ἐκείνη κατάστασι τοῦ πνεύματος, ὅπου θὰ γεννηθοῦν οἱ μεγάλοι πνευματικοὶ χαραχτήρες ποὺ θὰ βάλουν τὴν σφραγίδα τους ἐπάνω στὸ λαό. Ὅ,τι γίνεται ἔξω ἀπὸ τὸ λαϊκὸ κλίμα, εἴτε ὡς μίμημα, εἴτε ὡς παράδοξις «πρω-

τοτυπία», είναι σπατάλη ἐνέργειας, κουράζει τὸ λαό, ἀναβάλλει τὴν ἀποκρυσιάλλωση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, κι' ἐμποδίζει νὰ βροῦμε τὸν γνώμονα τῆς πνευματικῆς μας ἀποστολῆς.

Ἡ Ἑλλάδα μὲ τὰ αὐτοτελῆ της πνευματικὰ βιώματα καὶ σπέρματα, τοποθετημένη ἀνάμεσα τῶν τριῶν ἠπείρων καὶ σὲ ἀνετη ἀπόσταση ἀπὸ τὰ κέντρα τῶν μεγάλων ὄγκων τῆς σημερινῆς ζωῆς, ἔχει ἰδιοβασιστὴ σκοπιά, ὅπουθε τὸ βλέμμα της μπορεῖ νὰ παρακολουθῇ ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου, ν' ἀνακατατάσῃ τὴν ἀξία τους κατὰ τὴν ἀνάγκη τῆς τοπικῆς ζωῆς· καὶ τὰ σκαιὰ καὶ ἀκαμπτα πνεύματα, ποὺ ἔξω στὸν κόσμο ἀνοίγουν θανάσιμες ἀντιθέσεις, ἀνάμεσά τους ἔχει χρέος νὰ τὰ ἡμερώσῃ καὶ νὰ τὰ συνθέσῃ σὲ ἐνόητα. Τὸ ἔργο ὅμως τοῦτο ἀρχίζει ἐκεῖ ὅπου τελειώνει ἡ ἀπλή πνευματικὴ περιέργεια καὶ ἡ χρῆση τῆς γνωστῆς ἐξυπνάδας. Τὸ ἐσωτερικὸ μας ἀνάπτυγμα ὅμως, ὅπου μέσα θὰ συνθέσωμε τὴ δόκιμη παράδοση μὲ ὅ,τι γόνιμο φέρνουν οἱ νέοι καιροί, θὰ εἶναι ἔργο μακρᾶς πνοῆς καὶ μεγάλων πνευματικῶν κρίσεων, ποὺ ν' ἀπλώνονται σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ λαϊκοῦ κορμοῦ. Ἔτσι μόνον ὠριμάζει ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο ἡ πνευματικότητα τῶν λαῶν. Πνευματικὴ αὐτοσυνείδηση γιὰ τὰ προβλήματα τῆς λαϊκῆς ὁλότητος εἶναι ἀδύνατο νὰ λάβωμε, ἂν δὲν κρατήσωμε τὴ δοκιμασμένη ἐκείνη σκοπιά, ὅπουθε ὅλα κρίνονται κι' ἀνακρίνονται μὲ βάση τὴν ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου μας. Πνευματικὰ ἢ πολιτικὰ κινήματα, ποὺ δὲν ἀναπηδοῦν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ζωῆς μας, εἶναι ὅ,τι καὶ ὁ πυρετὸς τοῦ σώματος ὕστερα ἀπὸ τὸ ἐμβόλιο.

Γιὰ ν' ἀνοίξῃ ὅμως ὁ χῶρος τῆς πνευματικῆς δημιουργίας στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀνάγκη ὅ,τι ἄρχισε μὲ τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ νὰ γίνεται συνειδητὸ στὴ γλῶσσα νὰ λάβῃ τὴν πληρότητά του, δηλαδή πρέπει σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς μας νὰ χωρίσωμε τὰ γόνιμα ἀπὸ τὰ ἄγονα στοιχεῖα καὶ νὰ προβληματισθοῦμε σύμφωνα μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου. Δόκιμα στοιχεῖα τῆς παράδοσης δὲν ὑπάρχουν μόνον στὴ γλῶσσα, ἀλλὰ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, στὴν οἰκονομία, στὸ δίκαιο καὶ στὴν πολιτικὴ. Μέσα σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς τομεῖς ἡ γενεά μας πρέπει νὰ δώσῃ τὴ μάχη γιὰ τὴ γονιμότητα τῶν στοιχείων. Ὑπάρχουν ἐδῶ μῆτρες δημιουργίας ποὺ πρέπει νὰ ἔρθουν εἰς τὸ φῶς.

Ἄλλὰ καὶ στὸν τομέα τῆς γλώσσας εἶναι καιρὸς ὁ προβληματισμὸς νὰ γίνῃ βαθύτερος, νὰ προχωρήσωμε στὴν οὐσία καὶ ν' ἀφήσωμε τὴν ἔριδα μὲ τοὺς τύπους. Οὔτε ὁ δημοτικισμὸς δὲν κατώρθωσε ἀκόμα νὰ βρῆ ὅλες τις λαϊκὲς μῆτρες γιὰ τὸ σχηματισμὸ ὑψηλῆς δημοτικῆς γλώσσας. Κι' αὐτὸς εἶναι ἀκόμα μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀναπνοὴ τοῦ λαοῦ, πρὸ παντὸς ὅμως δὲν κατώρθωσε ν' ἀκροασθῆ τὴν ἀπειροδύναμη πλαστικότητα, τὴν ἐλεύθερη λιτότητα καὶ τέλος τὴν πυκνότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσας καὶ ὠπλισμένους μ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ν' ἀνεβῆ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰδανικοῦ, δηλαδὴ νὰ ἐκφράσῃ μεγάλα νοήματα ποὺ νὰ καλύψουν τὸ ἔδαφος τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ νὰ τὸν ἀνεβάσουν ὑψηλά. Ὅποιος δημοτικιστὴς δὲν κατορθώνει ἄμεσα ν' ἀκούσῃ καὶ νὰ ἰδῆ πῶς μιλιέται ἡ λαϊκὴ γλῶσσα, αὐτὸς γνωρίζει μονάχα τὰ εἰρηνηστικά καὶ τὸ σκελετό, ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἔμψυχο σῶμα τῆς γλώσσας. Μαθαίνει τὴ σύσταση τῶν μορφῶν, ὅτι ἀκριβῶς μαθαίνεται, δίχως νὰ νοιώθῃ τὴν ψυχολογία τῆς γλώσσας ποὺ ἐνυπάρχει στὴν ὁμιλία της. Ὅχι μόνον ἡ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ κανένα πρόβλημα τοῦ νεοελληνισμοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς γίνῃ συνειδητό, ἂν τώρα, ποὺ ἀφήσαμε τὴν τυπολογία τῆς καθαρῆς, τραποῦμε πρὸς τὴν τυποκρατία τῆς δημοτικῆς. Τὸ πρόβλημα κεῖται πέραν ἀπὸ τὰ τυπικὰ τοῦ στοιχείου, ἐκεῖ ὅπου δυνάμει τὸ κρατᾷ ὁ λαὸς καὶ προσμένει τοὺς ἱκανοὺς νὰ τὸ φέρουν σὲ ἐνέργεια.

Ὁ δημοτικισμὸς εἶναι τὸ μεγάλο πνευματικὸ κίνημα τῆς ἐλευθέρης ἑκατονταετίας. Σ' ὅσους τὸν πιστεύουν θέτει τὸ ὑψηλὸ χρέος νὰ μοχθήσουν νὰ ἐκφράσουν ὑψηλὰ νοήματα, ὄχι μόνον αἰσθήματα, καὶ νὰ τὰ στήσουν ὡς ἀγάλματα ἀπέναντι στὴν ὄραση τοῦ λαοῦ, δίχως ποτὲ νὰ πέσουν στὴν ἄγονη τριβὴ μὲ τοὺς τύπους, παλιὰ ἁμαρτία τῆς ζωῆς μας. Πέρα ἀπὸ τὸ τυπικὸ ὑπάρχει ἡ λειτουργικὴ τῆς γλώσσας, κι' αὐτὴν δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ, οὔτε τὰ ξεστηθιάσματα μερικῶν γλωσσάμων τῆς δημοτικῆς, οὔτε τὰ μεταποιημένα ἀπογύμνια τῆς καθαρῆς ποὺ φοροῦν μερικοὶ «πρωτευουσιᾶνοι». Τὴν παράδοση τοῦ δημοτικισμοῦ τὴν συνεχίζουν μόνον ὅσοι προχωροῦν εἰς τὸ βάθος τοῦ φαινομένου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, πᾶνε ὡς τὴν ἀρχαιότητα καὶ μοχθοῦν νὰ φέρουν τὰ ὑψηλά της νοήματα σὲ

σχέση με τούς ἄρμους τῆς δημοτικῆς. Αὐτοὶ μόνον θὰ μπορέσουν κάποτε νὰ ὑπερνικήσουν τὴν τυπικὴ παράδοση καὶ τὸ στάδιο τῆς γλωσσικῆς ἀντιδικίας. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἢ θὰ εἶναι δοῦλοι τῆς παράδοσης ἢ θὰ τὴν ἀρνοῦνται μὲ πείσμα. Μόνον ἄμιν φύγωμε ἀπὸ τὸ φαῦλο κύκλο τῆς τυπικῆς ἀντιδικίας, θὰ κατορθώσωμε νὰ δημιουργήσωμε πνευματικὴ κοινωνία μὲ ἔργα ποὺ ν' ἀρχίῃ ὁ λαὸς νὰ τὰ πιστεύῃ καὶ νὰ τὰ θαυμάζῃ. Μὲ τὴν πλαστικὴν τοῦ ἰδιοφυΐα, ποὺ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἔγινε μεγαλοφυΐα, ὁ λαὸς ἔχει δώσει ἀνώτερη ὑπαρξὴ, δεύτερη παρουσία, στὰ αἰσθήματα, τὴν ἐποπτεία καὶ τὰ νοήματά του. Τὸ χρέος τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων εἶναι, ἀφοῦ ἀκροασθοῦν τούς ρυθμούς τῆς παρουσίας ἐκείνης, νὰ ὑψωθοῦν ἀκόμα πέρα, κι' ἐκεῖ νὰ στῆσουν τὰ ἔργα τους. Καὶ ὅμως, ὅσο ὀδυνηρὸ κι' ἂν εἶναι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε, ὅτι καὶ ὕστερα ἀπὸ τόση «φιλολογικὴ» ἐπίδοση, ὅ,τι ζῆ ὁ λαὸς εἶναι πρὸ ὁμορφο καὶ πρὸ ὑψηλὸ ἀπ' ὅ,τι γράφουν πολλοὶ «διανοούμενοι» καὶ «ποιητές». Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ὅλη τούτη ἡ «φιλολογικὴ» καὶ «λογοτεχνικὴ» τέφρα ἔρχεται καὶ προσχώνει τὴν ἀνθρακιά τοῦ λαοῦ.

Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μονάχα τὸ ὄργανο νὰ ἐκφράζεται ἓνας λαός, ἀλλὰ καὶ ν' ἀμύνεται γιὰ τὴ ζωὴ του, γιὰ τὴ μ' αὐτὴν λαβαίνει συνείδηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ πνεῦμα του. Δίχως συνείδηση γιὰ τὸ εἶναι τῆς ἢ ζωῆ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἔκθετη σὲ ἀπειλὴ καὶ κίνδυνο. Ὅσο λοιπὸν δυναμερὴ εἶναι ἡ γλῶσσα, τόσο ἀκμαῖο τὸ πνεῦμα ποὺ ἐνοικεῖ μέσα τῆς καὶ τόσο μεγαλύτερη ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ ποὺ τὴν μιλάει. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς γλῶσσας ἐνὸς λαοῦ συμπίπτει μὲ τὴν ἀνθισθὸς ὅλης τῆς ἄλλης ζωῆς του. Ἐτσι καταλαβαίνομε ὅτι τὴν πολυδύναμη πολιτικὴ πραγματικότητά κατὰ τὴν ἐκβολὴ τοῦ πέμπτου αἰῶνα τῆς ἀρχαιότητος, μόνον ἡ πολυδιάστατη γλῶσσα τοῦ Θουκυδίδη ἦταν ἱκανὴ νὰ τὴν ἐκφράσῃ.

Ὁ σημερινὸς ἑλληνισμὸς, ὅπως γιὰ τὰ ἄλλα προβλήματα του, ὅμοια καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα, ἔχει νὰ τελειώσῃ μεγάλο ἀγώνισμα: νὰ πλάσῃ μὲ τὴ ζύμη καὶ τὴν ψυχὴ τῆς λαϊκῆς γλώσσας ὅλο τὸ ὕλικὸ τῆς γλωσσικῆς ἱστορίας. Ἡ καινούργια γλῶσσα ὅμως, ἂν πᾶμε ὡς τὴν ψυχὴ τῆς, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ λιώσῃ ὅλα τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας καὶ νὰ τὰ ξαναχύσῃ στοὺς κα-

νούργιους της τύπους. Ἀπὸ τὸ ἀγώνισμα τοῦτο κρέμεται ἡ ζωὴ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου στὸν τόπο μας. Ἔτσι μόνον θὰ μπορέση ὁ νέος ἑλληνισμὸς νὰ φέρῃ συνειδητὰ ἀπέναντί του ὄλο τὸ βιὸς τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν τοῦ ἀρχαίου λόγου. Παράλληλα ἔχει ὁ σημερινὸς ἑλληνισμὸς τὸ χρέος νὰ κατανοήσῃ τὸν κλασικὸ λόγον τῶν Εὐρωπαίων. Ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ὅρους ἐξαρτᾶται κατὰ μέγαλο μέρος ἡ πνευματικὴ δημιουργία στὸν τόπο μας. Πρέπει νὰ καταλάβωμε ὅτι δὲν κατορθώσαμε ἀκόμα νὰ δεξιωθοῦμε στὴ γλῶσσα μας οὔτε τὰ μεγάλα πνεύματα τῆς ἀρχαιότητος, οὔτε τοὺς κλασικοὺς τῶν δυτικῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ὅ,τι ἔχομε κáνει, ἂν δὲν εἶναι πρόχειρο, εἶναι λιγοστό.

Τὰ διαφορισμὸ τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν ἢ δημοτικὴ γλῶσσα δὲν θὰ μπορέση νὰ τὸν καλύψῃ, ἂν δὲν μετρήσῃ τὸ ἀνάστημά της καὶ δὲν παιδέψῃ τὸ ὄργανό της ἐπάνω σὲ μεγάλα νοήματα καὶ ψυχικὰ μεγέθη κλασικοῦ λόγου. Ὅλο τὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ τῆς καθαρρεύουσας καὶ πρὸ παντὸς τῆς ἀρχαίας θὰ τὸ ἀναχωνέψῃ μέσα σ' αὐτὴν τὴν πάλῃ. Ἡ καθαρρεύουσα καὶ ἡ ἀρχαία γλῶσσα εἶναι ἔθνικὸς πλοῦτος πού τὸ ἔθνος πρέπει νὰ τὸν γονιμοποιήσῃ. Τοῦτο ὅμως εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ μόνον ἀπὸ τὴν ψυχικότητα τῆς δημοτικῆς κι' ὄχι ἀπὸ τὸ τυπικὸ της. Κάθε γλῶσσα ἔχει ἓνα μέρος πού μαθαίνεται, τὸ ὄρατό της σχῆμα, κι' ἔχει κάτι ἄλλο πού δὲν μαθαίνεται, ἀλλὰ ζῆ καὶ πεθαίνει μαζί μὲ τοὺς φορεῖς της, τὸ μέλος, τὸ ρυθμό, τὸν τόνο, τὸ χρῶμα στὸν ἦχο καὶ τὸν βηματισμὸ τῶν ἐκφράσεων. Τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἀόρατο, εἶναι πίσω ἀπὸ τοὺς τύπους καὶ τοὺς κυβερνάει. Ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς γλώσσας ἔρχεται ἡ ζωὴ της. Ὅπως στὴν τέχνη ὑπάρχουν πράγματα πού μαθαίνονται, ὅμοια καὶ στὴ γλῶσσα. Ὅ,τι μαθαίνεται καὶ παραδίνεται μέσα στὴν τέχνη εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ θησαυρὸ τῶν λέξεων καὶ τὴ σύνταξιν στὴ γλῶσσα. Ἡ οὐσία ὅμως τῆς τέχνης εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ τεχνίδια, τῆς γλώσσας πάλι πέρα ἀπὸ τὰ λεκτικὰ σύμβολα.

Πολλοὶ δημοτικιστὲς ὅμως φαίνεται νὰ λησμονοῦν, ὅτι κατ' οὐσίαν δὲν ὑπάρχει γλῶσσα, ἀλλὰ μόνον ὁ ἄνθρωπος εἶναι πού μιλάει. Κι' ἂν αὐτὸς δὲν ἔχῃ τί καὶ πῶς νὰ τὸ εἰπῇ, τότε ἡ γλῶσσα του εἶναι ἀδιάφορη στοὺς ἄλλους. Ἡ ἀρχὴ τούτη ἐπικυρώνεται μὲ τὴ μεγάλη ἀκολοιθία τῶν ἀρχαίων

συγγραφέων, ὅπου κατ' οὐσίαν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἡ προσω-
πικότητα, πού μιλάει, καὶ ὅπου τὸ ἀντικειμενικὸ φαινόμενο τῆς
γλώσσας συγκλίνει ὁλότελα πρὸς τὴν προσωπικότητα. Ἐπί-
σης πολλοὶ δογματικοὶ δημοτικιστὲς φαίνεται νὰ λησμονοῦν ὅτι,
ὅσο μιὰ γλῶσσα εἶναι στὴν ἀρχὴ τοῦ σχηματισμοῦ της, εἶναι
ἀναπόφευκτη, ἴσως μάλιστα καὶ ἀναγκαία, ἡ πολυτυπία. Ἀλλὰ
καὶ γενικὰ ἡ πολυτυπία τῆς γραμματικῆς κρατάει σὲ κίνηση τὸ
γλωσσικὸ φαινόμενο. Ἡ γραμματικὴ συνέπεια εἶναι ἔργο τοῦ
λογικοῦ πού ἔρχεται μὲ τις κατηγορίες του νὰ σφραγίσῃ τὸ ἀπέ-
ρροστο ὕλικὸ τῆς γλώσσας. Ἡ γλῶσσα ὅμως, καὶ μάλιστα μὲ τὴν
πλαστικότητα τῆς ἑλληνικῆς, δὲν ἀποκλείει κανέναν τύπο, παλιὸ
καὶ καινούργιο, ἐφ' ὅσον αὐτὸς ἀρμόζεται μὲ τοὺς ἀρμούς της
καὶ ἐκφράζει τὸ μυστικὸ ρεῦμα τῆς ψυχικότητος τοῦ ἀνθρώπου.
Ἀντίθετα, μὲ τὰ στενόχωρα ἰδιώματα μερικῶν δογματικῶν δημο-
τικιστῶν οὔτε ἀέρα μπορεῖ νὰ πάρῃ ἡ ψυχὴ, οὔτε προοπτικὴ
πρὸς τὸ μέλλον ν' ἀνοίξῃ. Ἡ γλῶσσα, τὸ πλουσιώτατο μνημεῖο
τῆς φαντασίας, γίνεται ἐδῶ ὁλόστεγνο ξεράδι καὶ τὸ μίλημα τῆς
ψυχῆς ψέλλισμα δίχως φαντασία. Ἡ φαντασία ὅμως εἶναι ὄρος
καὶ γιὰ τὴ γόνιμη σκέψη. Τὸ ἴδιο πάλι ἡ σκέψη εἶναι προϋπό-
θεση νὰ λάβῃ ἡ φαντασία νοητὸ βάρος καὶ νὰ μὴ μείνῃ ἄπλερη.
Κι' ἐδῶ εἶναι ἓνα ἀδύνατο σημεῖο τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς
δημιουργίας στὸν τόπο μας. Εἶναι πνευματικὰ ἀνάρτυτη. Ἐχομε
πολλὰ τάλαντα, δηλαδὴ φυσικὴ ἔμπνευση, φαντασία, τοὺς λείπει
ὅμως ἡ ἀντίστοιχη πνευματικότητα καὶ γιὰ τοῦτο εὐκόλα συμ-
βιβάζονται μὲ τὴν τριβὴ τῆς ζωῆς. Τὰ τάλαντα αὐτὰ ἔχουνε χάρη,
δὲν ἔχουν ὅμως βάθος, τὸ νοητὸ βάρος πού χρειάζεται ἡ φαν-
τασία γιὰ νὰ δώσῃ ἀνώτερη, δεύτερη παρουσία καὶ ὑπαρξὴ εἰς τὰ
βιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο μοιάζουν μὲ μικρὰ λουλούδια,
πού τὰ χαίρεται κανεὶς λίγες στιγμὲς κι' ὕστερα μαραίνονται.

Εἶναι ὅμως καιρὸς ἡ λογοτεχνία μας καὶ ὅλο μαζί τὸ κίνημα
τοῦ δημοτικισμοῦ νὰ πάψῃ νὰ καλλιεργῇ λιγόζωα λουλούδια καὶ
ν' ἀρχίσῃ νὰ φυτεῦν δένδρικὰ πού μὲ τὴ πύκνα τους νὰ σκεπά-
σουν τις ὁλόγυμνες χωματοπλαγιὲς τοῦ πνεύματος. Τότε μόνον θὰ
λείψῃ καὶ ἡ ἀνυδρία πού μαραίνει τόσο γρήγορα καὶ τὰ μικρὰ
λουλούδια. Εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου πού τί-
θεται ἐδῶ. Δίχως οὐτὸν δὲν ἔχομε τὸ ὄργανο οὔτε νὰ σχηματί-

σωμε οὔτε νὰ ἐκφράσωμε νοήματα ὑψηλά, οὔτε τέλος νὰ συνομιλήσωμε μὲ τοὺς ἀρχαίους κλασικοὺς καὶ νὰ συναναστραφοῦμε τοὺς μεγάλους Εὐρωπαίους τοῦ πνεύματος. Ὅλα τὰ προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς συγκεντρώνονται μέσα στὸ ἓνα τοῦτο, στὴν ἀδυσώπητη ἀνάγκη νὰ δημιουργήσωμε ὑψηλὴ πεζογραφία.

Ἄν δὲν λογαριάσωμε τὶς ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπου ὑπάρχουν κάποια παρήγορα σημάδια, ὅχι μόνον δὲν καταλάβαμε ἀκόμα τὴν ἀπειροδύναμη ἀξία τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ οὐδὲ δοκιθήκαμε τι ἀξίζει μιὰ σελίδα καλοῦ πεζοῦ λόγου. Ἡ αἰτία ποὺ ὅλα τὰ τάλαντα μένουν ἀμόρφωτα, ποὺ ἡ νεολαία μας μένει πνευματικὰ καὶ γλωσσικὰ ἀσύνταχτη, εἶναι ὅτι δὲν ἔχομε πεζὸ λόγο, δηλαδὴ ἀπέραντο νοητὸ χῶρο, κατάφυτο μὲ ὑψηλὰ νοήματα, ὅπου νὰ ἀναπνέη ἐλεύθερα ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ γεύεται τοὺς καρπούς τοῦ πνεύματος. Δίχως ὑψηλὸ πεζὸ λόγο θὰ ζοῦμε σὲ πνευματικὴ ἔνδεια, γιατί αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος ποὺ στηρίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Κι' ἐνῶ ἐδῶ κι' ἓναν αἰῶνα σχεδὸν τώρα ἔχει ὁ Μακρυγιάννης καταθέσει τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως τοῦ νεοελληνικοῦ πεζοῦ λόγου, προσφορὰ ἀπὸ κατακάθαρο καὶ θραφανὸ σιτάρι, ποὺ εὐλαβικὴ θαρροῦς προσβύτισσα ζύμωσε μόνη της καὶ τὴν ἔφερε σ' ἐξωκλήσι νὰ λειτουργηθῆ καὶ νὰ μεταλάβῃ, ἔμεῖς δὲν κατωρθώσαμε ἀκόμα οὔτε τὸ ἀνάμα νὰ οικονομήσωμε, οὔτε λειτουργοὺς τοῦ λόγου ν' ἀναδείξωμε ποὺ νὰ τελέσουνε τὴ θεία λειτουργία γιὰ νὰ μεταλάβῃ ὅλο τὸ πλήρωμα τοῦ λαοῦ. Ἔτσι μένομε ὅλοι δίχως τὴ θεία μετάληψη τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου. Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ὀλοένα λιγοστεύει τὸ δέος ἀπέναντι στὴ μητρικὴ γλῶσσα, ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος προξενοῦμε τόση κάκωση στὴ λόγια παράδοση μὲ τὴν κακὴ χρῆση ποὺ τῆς κάνομε, ὥστε εἴμαστε ὑπόλογοι γιὰ διπλῆ ἐνοχί.

Τὸ ἀγώνισμα τοῦ ὑψηλοῦ πεζοῦ λόγου μένει λοιπὸν ἀτέλεστο. Δίχως ἀμφιβολία ὁ πεζὸς λόγος εἶναι πιὸ δύσκολος ἀπὸ τὸν ποιητικὸ. Ἐνας μεγάλος λογοτέχνης λέγει, εἶναι τόσο πιὸ δύσκολος ὅσο πιὸ δύσκολο εἶναι γιὰ τὸν γλύπτη νὰ παραστήσῃ τὴ γυμνὴ ἀπὸ τὴ ντυμένη ὁμορφιά. Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ὅμως πρέπει νὰ γνωρίζωμε ὅτι ὁ ὑψηλὸς πεζὸς λόγος δὲν προϋποθέτει πεζὴ ψυχὴ. Εἶναι σχεδὸν ἀξίωμα, ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι τεχνίτες τοῦ πεζοῦ λόγου ἦτανε καὶ ποιητές. Ἡ καλὴ πεζογραφία εἶναι ἔργο κατο-

θωτό μόνον όταν ἐκεῖνος πού γράφει ἔχει ὅλη τὴ θέα τοῦ ποιη-
 τικοῦ λόγου καὶ ὅταν εἶναι σὲ θέση τὴν καινούργια μορφή τοῦ λό-
 γου, τὸν πεζὸ λόγο, νὰ τὴν κρατήσῃ σὲ ἀδιάκοπη διαλεκτικὴ κίνηση
 πρὸς τὴν ποίηση. Ἡ χάρις τοῦ πεζοῦ λόγου ἔρχεται ἀπ' αὐτὴν
 τὴν ἀχαλάρωτη ἔντασή του πρὸς τὸν ποιητικό. Νὰ γράψῃ καλὸ
 πεζὸ λόγο σημαίνει νὰ δύνασαι νὰ ὑψώσῃς ἰσοδύναμο λόγο ἀπέ-
 ναντι στὴν ποίηση, δίχως ὅμως νὰ κάνῃς ποίηση· νὰ ξεφύγῃς τὴν
 ποίηση, δίχως ποτὲ νὰ χάσῃς τὴν ὑψηλὴ ἔνταση τῆς ψυχῆς σου.
 Τὰ ἀφηρημένα, ὅταν ὁ πεζὸς λόγος εἶναι ὑψηλός, δὲν μένουν
 ἀκίνητα, οὔτε ὑψώνονται δίχως ἔνταση ἀπέναντι στὰ συγκεκρι-
 μένα τῆς ποίησης. Ὅλα τὰ ἀφηρημένα μέσα στὸν καλὸ πεζὸ
 λόγο γίνονται εἰρωνικὰ ἀντίζυγα πρὸς τὴν ποίηση.

Μὲ ἄλλα λόγια μόνον ὅπου ὑπάρχει ποίηση καὶ ὑψηλὸς πε-
 ζὸς λόγος ἔχει ἡ ψυχὴ συνείδηση γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ τῆς δια-
 λεκτικῆς, μόνον ἐκεῖ γνωρίζει ὅτι ἀπὸ κάποια βαθειὰ ἀνάγκη
 πάει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ἓνα εἶδος τοῦ λόγου στὸ ἄλλο. Τὸ
 ἓνα εἶδος τοῦ λόγου πλάθει τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ τὸ κρατῖει
 στὰ ὅριά του. Ὁ πεζὸς λόγος, ἂν καὶ προὑποθέτῃ τὸν ποι-
 ητικό, γυρίζει μὲ τὴν ὑψηλὴ του ἀφαίρεση καὶ εἰρωνεύεται γό-
 νιμα τὸν ποιητικό. Ὁ ποιητικὸς πάλι, ἐφ' ὅσον εἶναι γνήσιος,
 δίνει συνείδηση στὸν πεζὸ καὶ τὸν ἀναγκάζει τὴν ἀφαιρετικὴ
 του δύναμη νὰ τὴν κρατήσῃ σὲ συγγνωστὰ ὅρια, ὅπου νὰ μὴ
 διαλύεται ἡ μορφή. Γιὰ τοῦτο κι' ἐκεῖ ὅπου ὁ πεζὸς λόγος ἀνε-
 βαίνει σὲ μεγάλα ὕψη, ὅπως γίνεται στὴ φιλοσοφία, ἡ ζωηριίδα
 του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τοῦ λειτουργοῦ του νὰ διαλέγῃ
 ἀπὸ τὴ γλῶσσα, πού ἔγινε γιὰ αἰσθητὰ καὶ γιὰ παραστάσεις, σύμ-
 बोла πρόσφορα καὶ νὰ τὰ φέρῃ σὲ τέτοια συναναστροφή μεταξύ
 τους, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι κι' αὐτὰ ζυγώνουν τοὺς ὁρισμοὺς τῆς
 ἔννοιας. Γι' αὐτὸ καὶ ὅσοι φιλόσοφοι δὲν ἔχουν ποιητικὴ διάθεση
 γράφουν τὸ χειρότερο πεζὸ λόγο. Τὸ ἴδιον ὅμως γίνεται καὶ μὲ
 ὄλους τοὺς πεζογράφους πού δὲν ἔχουν πλούσιο φανταστικό.
 Δίχως αὐτὴ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ πεζοῦ λόγου μὲ τὸν ποιητικό,
 εἶναι ἀδύνατο, ὄχι νὰ δημιουργήσωμε, ἀλλὰ οὐδὲ νὰ ζυγώσωμε
 μὲ τὴν νόησή μας τὸ κλασικὸ ὕφος, πού γιὰ μᾶς εἶναι καὶ σή-
 μερα τὸ ὄρθιο ἰδανικό μας.

Καὶ ἀπὸ παράδοση καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ

τόπου μας, για να αφήσουμε κατά μέρος την σύνθεση της εσωτερικής μας μοίρας μαζί και ἐλευθερίας, πάντα ἔμεῖς ἐδῶ θὰ «φιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας», δηλαδή θ' ἀγασᾶμε τὴν ὁμορφιὰ δίχως στόμφο, μετὰ κ' αἰκὴ λιτότητα, θὰ τείνωμε σὲ ἔντονη ἁρμονία τοῦ φανταστικοῦ μετὰ τὸ λογικό, τοῦ ποιητικοῦ μετὰ τὸ πεζό, τοῦ πάθους μετὰ τὴν διάνοια. Ὅλα τ' ἀντιφατικὰ χαρίσματα τῆς ζωῆς μας θὰ τὰ βάζωμε ἔμεῖς ἐδῶ στὸν ὑψηλὸ ζυγὸ τῆς σύντονης ἐλευθερίας, ὅπου ἡ ἀπλότητα καὶ ἡ πυκνότητα συντροφεύονται ἀπὸ τὴν ἡσυχία καὶ τὴν κίνηση. Τὸ ὕφος στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦταν ἐσωτερικὴ νομοτέλεια, ὄχι ρομαντικὴ κλίση πρὸς τὴ φύση, ὅπως στοὺς πρὸ πολλοὺς Εὐρωπαίους. Ρομαντικοὶ ἔμεῖς δὲν μπορούμε νὰ γίνωμε, γιατί οὔτε τὴν ἀοριστία τῆς φύσης ἔχομε, οὔτε πάλι εἴμαστε σὲ ἀνυπέρβλητη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κλασικό.

6. Η ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΜΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Κ Α Ι

ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Τὸ κλασικὸ ὅμως ποὺ ἐνώνει τ' ἀντιφατικὰ χαρίσματα τῆς ζωῆς εἶναι ταυτόσημο μετὰ τὸ ἀνθρωπιστικό, γιατί ἀνθρωπισμὸς στὸ βάθος ἔχει τούτη τὴν ἔννοια : νὰ φέρῃ σὲ κίνηση ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ τ' ἀναδείξῃ δημιουργικὰ μέσα του καὶ τέλος νὰ τὰ συνθέσῃ σὲ ἐνότητα ποὺ ν' ἀνιέχῃ στὴν κοινὴ τριβὴ καὶ στὴν ἄλλη τεχνικὴ τῆς ζωῆς. Τὸ ὑψηλὸ τοῦτο αἶτημα προβάλλει γιὰ μᾶς κ' ἀπὸ τὴ γόνιμη συναναστροφή μετὰ τοὺς ἀρχαίους κλασικοὺς καὶ ἀπὸ τὴν αὐτοδύναμη χρῆση τῆς νοημοσύνης τοῦ τόπου μας. Καὶ ὅμως ἔμεῖς καταφέραμε, τὴν ἀνθρωπιστικὴν μᾶς παράδοσιν νὰ τὴν ἀλλογυρίσωμε τόσο καὶ νὰ τὴν κατανιήσωμε κοινὴ γραμματολογία, ὅπου οὐδ' ὑποψία ἀπόμεινε γιὰ τὴν πολυδύναμη ἔντασιν ἀνθρώπινης ἀρετῆς ποὺ συγκρατεῖ σὲ ἐνότητα τὸ κλασικὸ καὶ ἀνθρωπιστικὸ μνημεῖο τοῦ λόγου, τῆς τέχνης ἢ καὶ τῆς ἴδιας τῆς πράξης.

Ἄλλοῦ ἢ αὐθεντία τῆς ἀρχαιότητος κλονίστηκε ἀπὸ αἷτια κοινωνικὰ κ' ἀπὸ τὴν καινούργια τεχνικὴ τῆς ζωῆς. Ἐδῶ σὲ μᾶς ὁ μεγάλος μῦθος τῆς ἀρχαιότητος κλονίσθηκε πρὸ πολὺ ἀπὸ

εὐθύνη τῶν γραμματολόγων. Εἶναι πασίδηλο ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ πιὸ πολὺ ὁ δυτικὸς Εὐρωπαῖος ἔγινε πιὸ πολύπλοκος μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ τὴ μηχανικὴ ὀργάνωση τῆς ζωῆς. Τὰ προβλήματα ποὺ γεννήθησαν ἀπ' αὐτὴν δὲν κατώρθωσε νὰ τὰ καλύψῃ ἢ ἐννοιολογία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅπως εἶχε σχηματισθῆ στὴν Εὐρώπῃ μὲ τὴ νομικὴ ἐρμηνεία τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, οὔτε βέβαια μὲ τὴ γραμματολογικὴ ἢ τὸ πολὺ νομικὴ τριβὴ ποὺ ἀναπτύξαμε στὸν τόπο μας. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ σχήματα ἦταν ἀδύνατο νὰ κρατηθοῦν τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὸ δυναμικὸ βίρος ποὺ πῆρε στὸν αἰῶνα μας ἡ πραγματικότητα. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ αἰσιοδοξία τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα φαίνεται οὐτοπία σήμερα, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ὀλοτέλα τραγικός. Τὸ τραγικὸ ὅμως εἶναι κύριο συστατικὸ τοῦ γνήσιου ἀνθρωπισμοῦ. Γιὰ τοῦτο οὔτε ἐκείνη ἡ αἰσιοδοξία ἦταν καλοθεμέλιωτη οὔτε ἡ σημερινὴ ἐποχὴ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμό.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ποὺ πλάθεται καὶ σήμερα. Τὰλλα εἶναι περιφέρειαι. Ποιὰ ὅμως θὰ εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς του εἶναι δύσκολο νὰ μαντέψῃ κανεὶς μέσα ἀπὸ τὴν τέφρα τῆς καταστροφῆς. Ἐνα φαίνεται πὼς εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ ζωὴ θὰ ἔχῃ μεγαλύτερη τραγικότητα καὶ πρὸς τὸ θετικὸ καὶ τὸ ἀρνητικὸ τῆς μέρος. Θετικὸ εἶναι τὸ τραγικὸ, ὅταν γίνεται πηγὴ δημιουργίας· ἀρνητικὸ, ὅταν τερματίζεται καὶ τὸ ἴδιο μὲ τὴν καταστροφή ποὺ φέρνει. Δύο εἶναι τὰ κέντρα τοῦ τραγικοῦ σήμερα, ἡ προσωπικότητα μὲ τὴν αὐτοσύνειδη ὄντοτήτά της καὶ ἡ μᾶζα μὲ τὴν αὐτοδύναμη, ὅχι ὅμως κα' αὐτοσύνειδη κίνησή της. Τὸ μέτρο ὅμως τῆς ζωῆς, ἐκεῖνο ποὺ ἀκεραιώνει τὸ νόημά της, δὲν εἶναι οὔτε μέσα στὴν τραγικὴ προσωπικότητα, ὅσο γόνιμη κα' ἂν εἶναι, οὔτε μέσα στὴν τραγικὴ μᾶζα, ὅσο αὐτοδύναμη κα' ἂν ἐνεργῇ. Τὸ ἀνθρωπιστικὸ μέτρο εἶναι στὴ σύνθεσι τοῦ ἑνὸς μὲ τὸ ἄλλο. Μέσα στὴ σύνθεσι τούτη δὲν θὰ ὑπάρχη πιά μᾶζα μὲ τὴν ἔννοια τῆ σημερινῆ, ἀλλὰ κάθε ἄτομο θὰ παριστάνῃ «δυνάμει» ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, καί, ἐφ' ὅσον κατορθώνει νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ «ἐν ἐνεργείᾳ» εἶναι του, δηλαδή νὰ γίνῃ προσωπικότητα, τότε τὸ ἄτομο δὲ θὰ παριστάνῃ, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα. Ὁ ἀνθρωπισμὸς λαμβάνει ἔτσι θετικὴ ἀξία.

Τὸ μέτρο τοῦτο, δηλαδή ἡ σύνθεσι τοῦ ἑνὸς μὲ τοὺς πολ-

λούς, είναι κριτήριο για την αξία κάθε ανθρωπιστικής δημιουργίας. Είναι βέβαιο ότι η έννοιολογική έκφραση του ανθρωπισμοῦ φθείρεται από εποχή σε εποχή, ή οὐσία του όμως μένει αφθαρτη, γιατί τὸ πρόβλημα ἄνθρωπος, ὅσο κι' ἂν κινῆται ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα, κατὰ βάθος μένει ἀκίνητο. Ὅ,τι κινεῖται, φθείρεται, τὸ ἀκίνητο μέσα μας ἔχει ἀπόλυτη ἀξία. Τοῦτο πάλι δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο εἶναι τὸ «πρῶτον κινουῦν» ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ ἐποχή μας πέρα ἀπὸ τὰ τεχνικὰ καὶ οικονομικὰ ζητήματα ζητάει ἕναν καινούργιο ἀνθρωπισμό, ὄχι αἰσθηματικὸ οὔτε ρητορικὸ, ὄχι αἰσθητικὸ οὔτε φιλολογικὸ, ἀλλὰ πραγματιστικὸ. Ἀλλὰ κι' αὐτός, γιὰ ν' ἀποδώσῃ τὸ ζητούμενο, δηλαδή τὴν καταξίωση τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ πάῃ πέρα ἀπὸ τὴ μονομέρεια τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, γιατί τὸ ἀληθινὸ εἶναι πάντα στὴ σύνθεση. Ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς θά'χη μεγαλύτερη συνείδηση γιὰ τὴν τραγικὴ βία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του, δηλαδή δὲν θὰ εἶναι ἀφηρημένος, ἀλλὰ συγκεκριμένος.

Τοποθετημένος ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς μέσα σὲ τόπο καὶ χρόνο θὰ γνωρίζῃ, δίχως νὰ θίγῃ τὴν ὄντοτητα κανενός, νὰ ἀξιολογῇ τὴ διαφορὰ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ λαὸ σὲ λαό. Ὅ,τι ὀνομάζουμε ἐλευθερία, ἐκεῖνο δηλαδή ποὺ δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, καρποφορεῖ μόνον μέσα σὲ θετικὰ πλαίσια κι' ὄχι ὡς ἀνυπόστατη μεταρσίωση. Ἡ ἐλευθερία ἔχει ἀξία, ὅταν εἶναι κανεὶς καὶ πραγματικὰ ἐλεύθερος. Ἡ ἀφηρημένη ἐλευθερία, σχῆμα τοῦ λογικοῦ δίχως ὑπόσταση, εἶναι παραπλάνηση. Μόνον μέσα στὴ θετικὴ μορφή τῆς ἐλευθερίας θὰ εἶναι δυνατό νὰ τεντώσωμε κι' ἐμεῖς τὸ τόξο τῆς πνευματικῆς μα. ἀρετῆς. Ὅπου κι' ἂν ὀδηγήσῃ ἡ πάλη τῶν ἰδεῶν, ἡ ἐλευθερία θὰ μπορέσῃ νὰ ὑπάρξῃ μόνον ἐκεῖ, ὅπου τὰ ὅριά της θὰ εἶναι τὸ καλὸ τοῦ συνόλου, τῆς λαϊκῆς ὁλότητας. Γιὰ ν' ἀνθέξῃ ὁμως ἡ ἐλευθερία καὶ νὰ ἐπιζήσῃ, πρέπει ὁ ἀνθρωπισμὸς νὰ λάβῃ συγκεκριμένη μορφή.

Ὡς λαὸς ἐμεῖς δὲν μποροῦμε ν' ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴν μας παράδοση. Ὁ μῦθος, δηλαδή ἡ ὑψηλὴ ἰδέα ποὺ ἔχει ὁ τόπος αὐτὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι συγχωνευμένος μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν μας. Κι' ἂν εἶναι νὰ ξαναδαμασθοῦν

οί δυνάμεις τῆς ζωῆς, ἡ σχέση μας μετὰ τὴν ἀρχαιότητα, δηλαδή τὸ γόνιμα ἀνθρωπιστικό, θὰ εἶναι ἓνα κριτήριο, αὐτὴ θὰ μείνῃ ὡς ἓνα θεμέλιο τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς μας ὑπαρξῆς. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ σχέση τούτη μετὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔγινε σήμερον πρὸ δύσκολη. Αἴτημα ὁμως τῆς λαϊκῆς ἀνάγκης εἶναι νὰ τὴν ἰδρῦσωμε ξανά πρὸ γόνιμα, νὰ μὴ προχωρήσωμε δηλαδή σὲ ἀπαξίωση, ἀλλὰ σὲ μεταξίωση τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ τόπου μας, τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν του ἀξιῶν. Ἡ μοῖρα μας εἶναι νὰ χύνωμε τὸ γλεῦκος τῆς ζωῆς μας μέσα στὴν παλιὰ κρασόλασπη τοῦ κλασικοῦ καὶ ἀνθρωπιστικοῦ, εἰ δ' ἄλλως δὲ θ' ἀχῶμε δυνατόν κρασί πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἀνάγκη μᾶς φέρνει πρὸς τὰ μνημεῖα τοῦ κλασικοῦ λόγου, τ' ἀρχαῖα κείμενα.

7. ΤΑ ΚΛΑΣΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΙ' ΕΜΕΙΣ

Τὰ κλασικὰ κείμενα, πανώριοι καρποὶ μεγαλόπνοης ζωῆς, κρύβουν μέσα τους ἀνύπνωτη εὐδαιμονία ψυχῆς καὶ πνεύματος, αὐτὴν ποὺ σπάνια γεύεται ὁ ἄνθρωπος ἐπάνω στὴ γῆς. Ἀμεικκίτητα τὰ κείμενα μέσα στὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ γέννησε, μᾶς θωροῦν μετὰ τὴν διπρόσωπη, αἰνιγματικὴ μορφή τους, ἱστορικὴ μαζὶ καὶ ἰδανικὴ, καὶ καθὼς τὰ δουλεύομε ἔχουνε τὴν ἀπίθανη δύναμη νὰ ἐλκύουν τὴν ψυχὴ μας καὶ νὰ κινοῦν τὸ νοῦ μας πρὸς τὸ ἐσωτερικό τους κι' ἐκεῖ μέσα νὰ τὰ φιλεύουν μετὰ τὸν εὐγευστικὸν καρπὸ τῆς σοφίας τους. Μὲ τὴν σειρά της κάθε ὑστερότοκη ἐποχὴ διαβαίνει μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ κατὰ τὰ μέτρα τῆς ὠριμάδας της ἀντλεῖ ἀπὸ τὶς καθαρὲς πηγὰς δίχως νὰ μπορῇ ποτὲ νὰ ξεπεράσῃ τὰ ἐσωτερικά της ὅρια. Κατὰ τὴν πνευματικὴν του καταβολὴν κάθε αἰῶνας ἀνοίγει χωριστὴ ὁμιλίαν μετὰ τὰ κλασικὰ κείμενα καὶ μετὰ τὸν καιρὸν ποὺ τὰ γέννησε καὶ ἀπὸ τὴν γνωριμία τούτη μετὰ τὴν κλασικὴ οὐσίαν κρίνεται ἡ ἀξία του. Ὁ ἓνας αἰῶνας θεάζεται καὶ θαμάζεται πρὸ πολὺ τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ὕφος. Ἄλλος πάλι γοητεύεται ἀπὸ τὸ κάλλος τῆς μορφῆς. Κι' ἄλλος τέλος ἔλκεται ἀπὸ τὸ βάθος τῆς φιλοσοφικῆς διάνοιας.

Ἡ δική μας πολυπάθη καὶ πολυσήμαντη ἐποχὴ, συθέμελα κλονισμένη, ἔχει μεγαλύτερη χρεια νὰ πλησιάσῃ τὰ κλασικὰ κείμενα καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸ φρόνημά τους. Δίχως νὰ τὸ ζητήσῃ

κάνεις από πριν, καθὼς δουλεύεται μὲ τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὅλη τὴν ἄλλη ἀνθρώπινη ἀρετὴ πὸ κρύβουν τὰ κείμενα μέσα τους, ἀρχίζει νὰ χωρίζῃ καλύτερα τὴ θνητὴ φλυαρία τοῦ καιροῦ τοῦ ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σπέρμα, πὸ τὸν συνοδεύει. Καὶ δίχως πάλι νὰ τὸ θέλῃ κάνει, τὰ γάματα τῶν κειμένων πὸ δουλεύει δὲν χύνονται μονάχα στὴν ψυχὴ του, ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα τὰ βλέπει νὰ ἐκβάλλουν καὶ μέσα στὸν αἰῶνα του καὶ νὰ ἀρδεύουν τὸ πνευματικὸ του σπέρμα.

Ἡ ζωὴ ποτὲ δὲν ὀδεύει εὐθύγραμμα καὶ δίχως μνήμη πρὸς τὰ ἔμπρός, ἀλλὰ ὅπως μέσα μας ἡ μνήμη γυρίζει παρευθὺς καὶ ἔσοδεύει ὅ,τι ἔσπειρε ἡ ζωὴ, ὅμοια καὶ μέσα στὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας ἡ ζωὴ ἐπιστρέφει μὲ τὴ μνήμη τῆς καὶ γίνεται κύκλος, ὅπου τὸ παρὸν ἔρχεται σὲ ἔνταση μὲ τὸ παρελθὸν καὶ τείνει νὰ ἐνωθῇ.—Τὴν ἱστορικὴ τούτη ἐπιστροφή, πὸ ὁ λαὸς τὴν πλάθει σὲ παραμῦθι, τὴν βαθαίνει ἐξαίρεται ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, γιατί αὐτὸς εἶναι πὸ ἀνοίγει διάλογο μὲ τὰ κείμενα ἄλλων καιρῶν, ὑψώνεται μὲ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ νοῦ του ὡς τὰ ἄκρα σημεῖα τῆς κλασικῆς εὐδαιμονίας, καὶ μὲ τὸ ἔργο του ἀναγκάζει καὶ τὴν ἄλλη θνητὴ ζωὴ γύρωθὲ του νὰ ρίξῃ ἓνα βλέμμα πρὸς τὸ ἀθάνατο ἀπόφευγο πὸ ἔρχεται μέσα ἀπὸ τὰ κλασικὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν ἔρχεται πρὸς τὰ κείμενα νὰ δανεισθῇ τίποτε, ἀλλὰ, γνωρισμένος καλὰ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, ἔρχεται ἐδῶ νὰ γνωρισθῇ καλύτερα ὄχι νὰ ἀποκόψῃ βαθυσήμαντα χωρία κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν γραμματιστῶν καὶ τῶν λογίων, πὸ τὰ παρεμβάλλουν δίχως συναρμογὴ καὶ συμμετρίᾳ μέσα στὸ χλιαρό τους λόγο, οὔτε πάλι νὰ ἀποσυνθέσῃ τὰ κείμενα μὲ τὰ σύνεργα καὶ τὴ λεπτομερῆ τῆς φιλολογίας, ἀλλὰ, δουλεμένος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, ἔρχεται ἐδῶ νικητῆς, ὕστερα ἀπὸ μακρυνὴ καὶ πολύμοχθη πορεία, νὰ καταλύσῃ μέσα στὰ περίτεχνα ἀνάκτορα τοῦ λόγου, νὰ γνωρίσῃ τὴ ρώμη τῆς ψυχῆς πὸ τὰ ἔχτισε, νὰ ζήσῃ τὸ εὐκρατο κλίμα καὶ νὰ εἰσπνεύσῃ ὅλη τὴ δρόσο τοῦ πνεύματος, πὸ κάνει καιρὸς δὲν τὴν ξανεμίζει.—Ἡ πορεία πρὸς τὰ κλασικὰ κείμενα σημαίνει τὰ μεγάλα γυμνάσια πὸ πρέπει νὰ τελέσῃ εἴτε ἄτομο εἴτε λαός, γιὰ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ

λάβουν μέρος στὸν ὀλυμπιακὸ ἀγῶνα γιὰ τὸ ἔπαθλο τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ὅπως τὸ εἶναι τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ γίνῃ ἀλήθεια, πρέπει νὰ λάβῃ τὴ μορφή τῆς ἔννοιᾳς, ὅπως ἡ ζωὴ ἀγγίζει τὴν ἀλήθειαν, ὅταν λάβῃ συνείδησιν γιὰ τὸ εἶναι τῆς, ὅμοια καὶ τὰ κείμενα, μνημεῖα παλαιᾶς εὐδαιμονίας, θὰ γίνουν ἀλήθεια γιὰ τὸν καιρὸ μας, ὅταν πάψουν νὰ κείτῳνται ἄλαλα. Ὅσο τὰ κλασικὰ κείμενα κείτῳνται ἀμίλητα, ἢ θὰ μᾶς ἀποφαίνονται μακρινά, μυθικὰ ἔργα κάποιων ἡμιθέων, ἔξω ἀπὸ τὸν κάματο τῆς ζωῆς, ἢ θὰ βαραίνουν τὴ ζωὴν μας, ὅταν τὰ καταπιάνεται δίχως ὀρμὴ καὶ δίχως τέχνη. **Καὶ ἡ τέχνη ν' ἀνοίξῃς ἓνα κλασικὸ κείμενο, νὰ ἰδῆς τὸ ἐσωτερικὸν του καὶ νὰ ἀναστήσῃς τὸ πνεῦμα του εἶναι μεγάλη.**—Τὰ κείμενα, γιὰ νὰ ἐγερθοῦν, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουν πρῶτα σωστὰ ἀντικείμενα, δηλαδὴ νὰ τὰ φέρωμε συνειδητὰ ἀπέναντί μας, νὰ τὰ σπουδάσωμε μὲ ὅλη τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς φιλολογίας. Ὅσο μετατρέπομε τὸ κείμενο μὲ τὴ μελέτην μας σὲ ἀντικείμενο, τόσο καὶ φέρνομε πρὸς κοντὰ μας τὸ νόημά του, τόσο καὶ καταργοῦμε τὴν ἀπόστασιν τοῦ χρόνου ποὺ μᾶς χωρίζει. Ὁ γραμματιστὴς, ὁ λόγιος καὶ ὁ τεχνικὸς φιλόλογος, κ' οἱ τρεῖς συντρέχουν πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν, νὰ μετατρέψουν τὸ κείμενο σὲ ἀντικείμενο. Τοῦτο εἶναι τὸ μέλημα τῆς κοινῆς τους προσπάθειας.

Τὸ στάδιον ὅμως τοῦτο, ὅσο ἀναγκαῖον καὶ ἂν εἶναι, πρέπει κάποιε νὰ ξεπερασθῆ, διότι τελικὸς σκοπὸς δὲν εἶναι πῶς τὸ κείμενον νὰ γίνῃ ἀντικείμενον, ἀλλὰ πῶς θὰ ἔλθῃ στὸ ἀρχικὸν του νόημα, θὰ ξαναλάβῃ τὸ πλήρωμα ποὺ εἶχε ἄλλοτε, μ' ὅλη τὴν κίνησιν τῆς μορφῆς ποὺ τὸ συγκρατοῦσε στὰ ὅριά της. Τελικὸς σκοπὸς εἶναι, πῶς τὰ κείμενα ἀπὸ ἄψυχα ποὺ μᾶς ἀποφαίνονται θὰ γίνουν ἔμψυχα, θὰ λάβουν μέσα μας τὸ νόημά τους, καὶ θὰ γίνουν ἐνέργεια γιὰ τὴ ζωὴν μας, πῶς θὰ γίνουν μαζί μας ὑποκείμενα. **Γιὰ τοῦτο ὁ γραμματιστὴς ποὺ καταπονιέται μὲ γράμματα, συλλαβὰς καὶ λέξεις, ὁ λόγιος ποὺ σκορπάει ἀπειθαρχα τὸν ἔρωτά του σὲ ὠρισμένες ἀπόμερες καὶ σπάνιες πλαγιὰς τῶν κειμένων, καὶ ὁ τεχνικὸς φιλόλογος ποὺ ἐφαρμόζει εὐσυνείδητα καὶ δίχως ἔλεος τὴν μέθοδον καὶ τὸ σύστημα τῆς ἐπιστήμης του, καὶ συχνὰ κομψεύεται γιὰ τὰ ἐπιτεύγματά του, καὶ οἱ τρεῖς δου-**

λεύουν για κάποιον άλλον που έρχεται, για τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο καὶ φιλοσοφημένο ἑρμηνευτή. Μὲ τὸ διάλογο, ποὺ ἀνοίγει μὲ τὸν ἔμψυχο πᾶ λόγῳ τῶν κειμένων, ὁ φιλοσοφημένος ἑρμηνευτὴς πᾶει πέρα ἀπὸ τὰ μερικὰ ἔργα τῶν τεχνικῶν του προοδρόμων, θέτει σὲ κίνηση τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, τὸ φέρνει πειθαρχημένο ἀπέναντι στὰ ἔμψυχα τώρα ὄντα ποὺ λέγονται κλασικὰ κείμενα καὶ τὸ ἀναγκάζει νὰ γνωρισθῆ βαθύτερα μαζύ τους. Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ὅτι βάζει τὴν ἐποχὴ του νὰ σκεφθῆ νουήματα, ν' ἀτενίσῃ ἐνεργήματα καὶ νὰ ζήσῃ αἰσθήματα ἄλλου μεγέθους, πράγμα ποὺ τῆς κολάζει τὸν ὑποκειμενισμό καὶ τὸ συρμό, δηλαδὴ τὴν μορφώνει.

Ἡ ἐποχὴ μας γνωρίζει πολλά. Καὶ γιὰ τὰ κλασικὰ κείμενα γνωρίζει περισσότερα ἀπὸ κάθε προγενέστερη ἐποχὴ. Γραμματιστὴς, λόγιος καὶ τεχνικὸς φιλόλογος ἔχουν θησαυρίσει στὸν αἰῶνα μας μὲ τὶς ἀμέτρητες γνώσεις. Τοῦτο ὅμως ἴσια ἴσια εἶναι ποὺ κατακερματίζει τὴ γνώση τους καὶ τὴ νοημοσύνη τους σὲ ἀπειράριθμα γνωστικὰ ἀτομίδια δίχως εἰρμό καὶ συνοχή. Τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων δὲν φανερώνεται μὲ τὶς πολλὲς γνώσεις. Πέρα ἀπὸ τὶς γνώσεις, ποὺ μόνες τους καὶ σκορπίζουν τὸ νοῦ καὶ τὸν χωρίζουν, ὑπάρχει ἡ κατανόηση ποὺ ἐνώνει. Γιὰ τὸν πνευματικὸ δουλευτὴ, ποὺ ἔρχεται ν' ἀναστήσῃ ἓνα παλαιὸ πνεῦμα, οἱ γνώσεις δὲν εἶναι σκοπός, ἀλλὰ ὄργανο γιὰ τὴ σύνθετη εἰκόνα, γιὰ τὸ καθάριο ἀντικειμενικὸ ὄραμα ποὺ λέγεται πνεῦμα τῶν κειμένων. Γιὰ ν' ἀναστήσῃ μέσα του τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων ὁ πνευματικὸς δουλευτὴς πρέπει ν' ἀγωνισθῆ πρῶτα ν' ἀνακαλύψῃ τὸ κεντρικὸ πνευματικὸ σπέρμα τοῦ καιροῦ, γιὰτὶ τοῦτο θὰ τοῦ γίνῃ βάση νὰ περάσῃ πέρα ἀπὸ τὰ λογιῆς-λογιῆς ἐφήμερα συνθήματα τοῦ καιροῦ του, αὐτὰ ποὺ τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἰδῆ ἐλεύθερα τὸ κλασικὸ πνεῦμα, νὰ τὸ θαυμάσῃ ἀβίαστα, γιὰ νὰ μπορέσῃ τέλος καὶ νὰ τὸ ἐκφράσῃ μὲ τὰ ἑσωτερικὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς του.

Δίχως ὅμως φιλοσοφικὴ παιδεία εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ βροῦ τὸν αἰώνιο πνευματικὸ πυρῆνα τοῦ καιροῦ του ὁ πνευματικὸς δουλευτὴς, δηλαδὴ τὴν ἀφειτηρία γιὰ τὴν πορεία του πρὸς τὰ κλασικὰ κείμενα. Ἄλλιῶς ὁ φιλολογικὸς του καταρτισμὸς καὶ ὅλος ὁ ἄλλος ἱστορικὸς του ἐξοπλισμὸς θὰ μένουν ὄργανα δίχως

ἐνέργεια ἢ τὸ πολὺ ἢ χρῆσις τους θὰ γίνεται μηχανικὰ καὶ μὲ φθορὰ τῆς οὐσίας. Τῇ φιλολογικῇ λοιπὸν μέθοδο καὶ τεχνικῇ πρέπει νὰ τὴν συνοδεύῃ ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία· ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη θὰ πρέπει νὰ σμίγουν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ πνευματικοῦ δουλευτῆ, γιατί τὰ μεγάλα μνημεῖα τοῦ λόγου δὲν τ' ἀνοίγει μόνη τῆς ἡ φιλολογικὴ μέθοδος καὶ τεχνικὴ, γιατί μόνον τὸ πνεῦμα ἔχει τὴ δύναμη νὰ καλέσῃ τῶν κειμένων τὸ κοιμώμενο πνεῦμα, νὰ τὸ φέρῃ εἰς τὸ φῶς καὶ νὰ τὸ πείσῃ νὰ λάβῃ καινούργια ἔκφραση, ὅπως τὴν ζητάει ὁ καιρὸς του.

Κι' ὅπως ἔρχεται κάποτε ἡ μεγάλη ὥρα, ὅποτε θυσιάζομε τὸ γράμμα τῶν κειμένων ἐπάνω στὸ βωμὸ τοῦ πνεύματός των, ὅμοια εἶναι κάποτε ἀνάγκη ὅλο τὸ πλῆθος τὰ τεχνάσματα, ἡ μέθοδος, τὸ σύστημα, καὶ ἡ τεχνικὴ ποὺ τεχνάσθηκε ὁ φιλόλογος, νὰ παραμερίσουν, γιὰ νὰ περάσῃ ἐλεύθερα τὸ πνεῦμα τοῦ ἐρμηνευτῆ, νὰ εἰσχωρήσῃ μέσα εἰς τὸ κείμενο, ὅπου νὰ σμίξῃ μὲ τὸ ἔνοικο πνεῦμα, γιὰ νὰ γεννηθῇ ὁ νέος καὶ σφριγηλὸς ἐκεῖνος βλαστὸς, ὁ καινούργιος λόγος, ποὺ θὰ ὑψωθῇ πάνω ἀπὸ τὸ μέτρο ἀνάστημα τῆς ἐποχῆς. Τὰ σύνεργα, ποὺ ἦταν πρὶν ἀπαραίτητα γιὰ νὰ τὸν φέρουν ὡς τὰ προπύλαια τῶν κειμένων, τοῦ φαίνονται τώρα ἀνίκανα νὰ καταστρατηγήσουν τὸ κρυμμένο δαιμόνιο ποὺ ἐνεδρεύει ὀλοζώντανο πιά τώρα μέσα στὰ κείμενα. Κάθε κατασκευὴ καὶ κάθε τεχνωσύνη ἕως ἐδῶ εἶχε τὴν θέσιν της. Ἐκτὸς ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζει πιά ἡ μεγάλη τέχνη ποὺ δὲν μαθαίνεται, γιατί πηγάζει ἄμεσα ἀπὸ κείνο ποὺ ὀνομάζεται φιλοσοφικὴ κατανόηση.

Ἄν δὲν πᾶμε ὡς τὴν φιλοσοφικὴ κατανόηση, καὶ ἂν πάλιν ἡ κατανόηση τούτη δὲν γυρίσῃ κάποτε ἀπὸ μόνη τῆς σὲ τέχνη, τότε ἡ μένομε γραμματιστές, λόγιοι καὶ τεχνικοὶ φιλόλογοι, ἢ γινόμεσθε ἀφηρημένοι, δίχως ἀφή τῆς ζωῆς, τὰ κείμενα μένουν ἀμίλητα καὶ ὁ διάλογος τοῦ καιροῦ μας μὲ αὐτὰ δὲν ἀρχίζει. Ὅταν ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ γνώση, ὅχι μόνον προσπεράσῃ τὴν τεχνικὴ τῆς φιλολογίας, ἀλλὰ γυρίσῃ καὶ σὲ τέχνη, τότε πέφτουν ὅλα τὰ γενικὰ σχήματα, τὰ ἰκριώματα τοῦτα τῆς σκέψης, καὶ ὁ νοῦς ἀγγίζει ἐλεύθερα τὴν εὐχυμὴ οὐσία, ποὺ περικλείει τὸ κλασικὸ κείμενο.

Τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἂν κατέχωμε τὴν τέχνη νὰ τὰ ρωτήσωμε,

θὰ μᾶς ἀποκριθοῦν μὲ ἄλλο τρόπο ἀπὸ ὅ,τι ἀποκρίθησαν καὶ ἀποκρίνονται στοὺς δυτικούς λαούς, πὺ αἰῶνες τώρα τὰ συναναστρέφονται καὶ δουλεύονται μαζί τους. Ἄλλιώτικοι συνάμα θὰ εἶναι καὶ οἱ καινούργιοι πνευματικοὶ βλαστοὶ πὺ θὰ ἀναδώσουν ἀπὸ τὸν συνεγγισμό τῆς ψυχῆς μας μὲ τὴν οὐσία τῶν κειμένων. Ὅμως τοῦτο θὰ γίνῃ μόνον, ὅταν σταθοῦμε ἐπάνω στὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, πὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρεκτός ἀπὸ τὸ ἀπέθαντο λαϊκὸ πνεῦμα, αὐτὸ πὺ κρατήθηκε ὀλοζώντανο ὄχι μόνον μέσα στὸ ἀμάραντο ἀνθοκλάδι τοῦ κορμοῦ τῆς αἰώνιας ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ μέσα στοὺς τοπικούς θεσμούς, στὴν αἰσθητικὴ, νοημοσύνη καὶ σ' ὅλη τὴν ἄλλη ἀρετὴ τοῦ λαοῦ μας. Ἄν ἴδοῦμε τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀπὸ το ἀρχιμήδειο τοῦτο σημεῖο τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅπου σώζεται ἀσύνειδη, ἀλλὰ ὀλοζώντανη ἢ λιτὴ πλαστικότητα τοῦ λαοῦ μας, τότε θὰ φανῇ ὀλοκάθαρα, πόσο κοντά μας εἶναι ὄχι μόνον ὁ Ὅμηρος καὶ ἡ ἀρχαία τραγωδία, ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων. Θὰ φανῇ τότε καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα μονάχα μέσα στὸ ἀνθοκλάδι τῆς ἰδικῆς μας γλώσσας, πὺ εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ τὸ δυτικὸ ρωμαντισμό, καὶ στὰ λιτά μας ψυχικὰ μέτρα μπορεῖ νὰ γίνῃ ξανὰ νέο.

Ὅταν ἀποδοθῇ τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα μὲ τὴ λιτὴ πλαστικότητα τῆς ψυχῆς μας, πὺ καὶ αὐτὴ ὅσο δουλεύεται μὲ τὰ κείμενα τόσο καὶ θὰ πιάνεται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ τῆς, τότε θὰ ἴδοῦμε τὸ θαυμαστὸ φαινόμενο: τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα νὰ λαβαίνει τόσο ζωηρὸ καὶ εὐρωστο πρόσωπο μέσα στὴ γλῶσσα μας, πὺ θὰ φαντάζῃ πρωτόπλαστο. Τοῦτο πὺ δὲν τὸ κατώρθωσε καμμιά γλῶσσα καὶ κανεὶς λαὸς στὴ Δύση, ὅση ἑλληνικὴ παιδεία κι' ἂν μειάλαβαν, κι' ὅση πειθαρχία καὶ ἂν ἔβαλαν στὸν ἑαυτό τους, θὰ εἶναι τότε δοσμένο σὲ μᾶς. Σ' αὐτοὺς δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ, γιατί ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ πνεύματός των, τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς τους, εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ δικό μας. Ὅμοια πάλιν ἔμεῖς, κι' ὅταν ἀκόμα σταθοῦμε ἐπάνω στὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, δὲν θὰ κατορθώσωμε ποτὲ νὰ φέρωμε τόσο κοντά μας τὰ κλασικὰ κείμενα τῶν δυτικῶν λαῶν. Τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἀντίθετα πὺ μᾶς εἶναι τόσο μακριὰ μὲ τὸ χρόνο, ἔρχονται πολὺ πιὸ κοντά μας μὲ τὸ νόημα καὶ τὴν ἀρετὴ τους καὶ

μᾶς μιλοῦνε σὰν δικά μας. Οὔτε τὸν Σαίκσπηρ οὔτε τὸν Κάντ θὰ μπορέσωμε ποτὲ ὡς λαὸς νὰ τοὺς φέρωμε μὲ τὴ γλῶσσα μας τόσο κοντὰ στὴν ψυχὴ μας, πὺ νὰ κυκλοφορήσουν μέσα στὴ ζωὴ μας τόσο γόνιμα, ὅσο μποροῦν νὰ κυκλοφορήσουν ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων.

Ὅμως τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας τὸ σκεπάζουν ἀκόμα πολλὰ ξενόφερτα καὶ ξενόσπορα σαπρόφυτα, πὺ τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια μεταφέραμε στὸν τόπο μας. Μὲ τὸ δούλεμα τοῦ πνεύματος τῶν κειμένων θὰ γίνεται ταυτόχρονα καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν σαπροφύτων τούτων καὶ τὸ φανέρωμα τοῦ βασικοῦ σημείου τῆς ζωῆς μας.

Ὅπως ἰδιαίτερη ὅμως πλαστικὴ δύναμη θὰ ἀσκήσουν ἐπάνω μας τὰ πλατωνικὰ κείμενα, γιατί ἐδῶ μέσα ἐκβάλλουν ὅλες οἱ πανάρχαιες λαϊκὲς φλέβες πὺ πρωταρχίζουν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, δέχονται μέσα τους τὸ μεθυστικὸ χυμὸ τοῦ Διονύσου καὶ τὸ κρυφονόητο τραγοῦδι τοῦ Ὀρφέα, καὶ τέλος κλαδώνονται στοὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους καὶ τραγικοὺς ποιητές. Ὅλα τοῦτα τὰ πολυδύναμα ρεύματα τὰ συγχωνεύει μέσα της ἡ πλατωνικὴ ψυχὴ, τὰ ἀναγκάζει νὰ ἀνοίξουν διάλογο μεταξὺ τους, καὶ μὲ τὴν πολυκάματη διαλεκτικὴ καὶ τὴν πρωτόφαντὴ τέχνη τοῦ μύθου, κατορθώνει νὰ τὰ λαμπικάρη καὶ νὰ τὰ παραδώσῃ σὲ αἰῶνια καθαρωσύνη καὶ διαύγεια. Τὰ ἴδια ρεύματα εἶναι πὺ χωρίζονται ὕστερα στὴν μετακλασικὴ ἐποχὴ, ἀνοίγουν χωριστὸ πάλι δρόμο τὸ καθένα, ὥσπου σμίγουν ὅλα μὲ τὸ ἀνατολικό, χριστιανικὸ ρεῦμα, πὺ πήγασε ἀπὸ τὰ κράσπεδα τῆς ἐρήμου, ἀντιπαλεύουν αἰῶνες μαζί του, καταχωνιάζονται τέλος καὶ κουφοδρομοῦν κατὰ τοὺς ἀνυδροὺς αἰῶνες πὺ πέρασε τὸ ἔθνος, καὶ ξαναβγαίνουν στὸ φῶς ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὴ γλῶσσα, τοὺς τοπικοὺς θεσμοίς, τὴν αὐθόρμητὴ αἰσθητικὴ του, τὸ ἦθος καὶ τὴ νοημοσύνη του.

Ὅλα τοῦτα τὰ στοιχεῖα, ἡ γλῶσσα, οἱ θεσμοί, ἡ αἰσθητικὴ, τὸ ἦθος καὶ ἡ νοημοσύνη μας, ὅσο πὺ πολὺ δουλεύομε τὰ πλατωνικὰ κείμενα, τόσο καὶ πὺ εὔκολα θὰ δέχονται τὰ νοήματα κι' ὅλα τ' ἄλλα μεγέθη τῆς ψυχῆς πὺ κλείνουν μέσα τους. Ἀπ' ὅλα τοῦτα τὰ ἄκρατα λαϊκὰ στοιχεῖα ἀκούεται ἕνας πανάρχαιος κι' ὀλοκαίνουργος μαζί λόγος, κι' αὐτὸς θ' ἀνοίξῃ τότε σὲ βάθος

καὶ πλάτος καὶ θὰ φανῆ πόσο ἄξιος εἶναι νὰ δεχθῆ μέσα του τὰ νοήματα καὶ τ' ἄλλα ψυχικὰ μεγέθη, πού ἔχουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ ἰδιαίτερα οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι. Ὁ Πλάτων κατώρθωσε νὰ ἐνώσῃ καὶ νὰ φέρῃ σὲ συμμετρία ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ λαοῦ του κι' ὅλα τ' ἄλλα στοιχεῖα τῆς ζωῆς του, τὴ ρητορικὴ μὲ τὴ λογικὴ, τὴ σπουδὴ μὲ τὴν παιδιὰ, τὴν ἐμπειρία μὲ τὴν τέχνη, τὸν ἔρωτα μὲ τὴ μορφὴ, τὸ ἄτομο μὲ τὴν πολιτεία, τὴ φαντασία μὲ τὸ μέτρο τοῦ λόγου, τὴ μορφὴ μὲ τὴν ὕλη, τὸν ἀνθρώπινο μὲ τὸ θεϊκὸ κλῆρο, νὰ δέσῃ τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο καὶ νὰ τ' ἀρμόσῃ σὲ κατακάθαρη ἐνότητα. Ἐμεῖς λοιπόν, ἂν σταθοῦμε ἐπάνω στὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο τῆς ζωῆς μας, θὰ βροῦμε μέσα στὰ πλατωνικὰ κείμενα πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι βροῦσαν οἱ δυτικοὶ λαοί, ὄχι μόνον τὴν περιπόθητην συμμετρία, πού ποτὲ ἄλλοτε δὲν τὴν ξαναβροῦκε τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἀνάγλυφα στοιχεῖα τῆς ὑπόστασής μας.

Τὸ πλατωνικὸ κείμενο, ἂν τὸ δουλέψωμε, θὰ γίνῃ ὁ καλύτερος παιδαγωγὸς γιὰ μᾶς καὶ στὴ γλῶσσα καὶ στ' ἄλλα προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, ἀρκεῖ νὰ σταθοῦμε ἐλεύθερα ἀπέναντί του. Τὸ ἀκίνητο καὶ αἰώνιο τοῦτο μνημεῖο τοῦ λόγου ἦρθε ἡ ὥρα νὰ γίνῃ παλαίστρα τῆς ψυχῆς μας. Ἐκεῖ μέσα νὰ γυμνάσῃ τὴ δύναμή της καὶ μαζὶ μὲ τὸ κείμενο νὰ γίνῃ κι' αὐτὴ αὐτοσυνείδητο ὑποκείμενο, πού νὰ θέσῃ καινούργιο, δικό της κάρπερὸ λόγου, καὶ νὰ παρατήσῃ τὴ ρητορικὴ τῶν τετριμμένων ἀληθειῶν. Στὸν αἰῶνα μας ἡ πλατωνολογία πῆρε πάρα πολὺ μεγάλη ἀνάπτυξη, κι' οἱ δυτικοὶ λαοὶ ἀπὸ τὴ μελέτη προχώρησαν στὴ βαθύτερη θέαση τοῦ πλατωνικοῦ λόγου. Εἶναι καὶ τοῦτο σημάδι, ὅτι ὁ αἰῶνας μας ζητάει ἐδῶ κάτι πού ὁ ἴδιος δὲν κατέχει, δηλαδή τὴν συμμετρία τῆς ἐπιστήμης μὲ τὴν ποίηση, κι' αὐτὴν τὴν ἔχει ὁ πλατωνικὸς λόγος, ὅπου τὴν κατακάθαρη διαλεκτικὴ τὴν συνοδεύει ὁ ὀλόδροσος μῦθος, δίχως ὅμως ὁ νοῦς νὰ χάνῃ τὰ μέτρα του. Κάθε φορὰ πού ὁ ἄνθρωπος θυσιάσῃ τὰ ἐσωτερικὰ του μέτρα κι' ἔπεσε στὸ στρόβιλο τῆς εὐδαιμονίας, ἔστω καὶ πνευματικῆς, ἢ ἀποθέσῃ τὸ λογικὸ του ἢ ἀναλύθῃκε ὁ ἴδιος στὸν κρυφόλογο τῆς μεταφυσικῆς. Ὅταν ἡ μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου πλάθεται κατὰ τὰ πρότυπα τοῦτα, γίνεται ἄλλοτε λειψή, ἄλλοτε στεγνή, κι' ἄλλοτε ταραγμένη.